

Wstęp

Publikacja, którą oddajemy do rąk Czytelników, jest na wskroś autoteliczna. Głównym przedmiotem prezentowanych w niej badań naukowych są bowiem rozmaite aspekty istnienia książki – od poszczególnych etapów procesu jej powstawania aż po subtelności związane z jej funkcjonowaniem w kulturze umysłowej ludzi, zarówno w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym. Według definicji Mieczysława Szymczaka zamieszczonej w *Słowniku języka polskiego* książka to

pewna liczba złożonych, zbroszuirowanych i oprawionych arkuszy papieru, zadrukowanych tekstem literackim, naukowym lub użytkowym; dzieło wydane lub przeznaczone do wydania w tej postaci; tekst wydrukowany na tych arkuszach. [Szymczak, red. 1978–1981: 1073]

Próby uchwycenia istoty książki dostrzec można w refleksjach niemal wszystkich wielkich intelektualistów na przestrzeni wieków, a strony internetowe poświęcone książkom, blogi czytelnicze, bookstagram stale zalewane są zbiorami złotych myśli o książkach i czytaniu. Raz akcent pada na niematerialny wymiar

książki – ukazywana jest ona jako pewna forma utrwalenia myśli ludzkiej, idei, którą przekazują sobie ludzie, nie bacząc na przestrzeń i czas; innym razem natomiast wypowiedzi skupiają się na książce jako przedmiocie – pięknym i użytkowym zarazem.

Andrzej Tomaszewski w *Curriculum vitae* rozważa naturę książki:

Po wielokroć przekonywałem się, że książka jest dziełem zbiorowym. Zwykle tworzy ją kilka lub kilkanaście osób różnych zawodów pracujących nad jej treścią i formą. Autorzy, edytorzy, redaktorzy, korektorzy, ilustratorzy, fotografowie, skanerzyści, graficy i detepowcy, papiernicy, drukarze, introligatorzy – wszyscy wprzęgnięci są w proces powstawania książki. [Tomaszewski 2019: 8]

Typograf podkreśla rolę współpracy i synchronizacji działań przedstawicieli różnych profesji, aby do rąk czytelnika trafiła książka piękna i z duszą.

Postanowiliśmy zebrać w jednym miejscu, w jednym tomie, różnorodne prace poruszające problematykę związaną z tym zagadnieniem – z ludźmi, którzy mieli i mają najistotniejszy wpływ na kształt książki. Dzięki temu możemy prześledzić, jak zaangażowanie poszczególnych profesji zmieniało się wraz z upływem wieków. Diachroniczną perspektywę wzmacnia przyjęty przez nas chronologiczny porządek artykułów – od książki rękopiśmiennej z okresu średniowiecza po współczesne edytorstwo komputerowe.

Teksty poświęcone ręcznie sporządzonym woluminom doby staropolskiej dotyczą w dużej mierze wpływu skrybów oraz kopistów na ostateczny kształt dzieła, a także roli tłumaczy i kompilatorów. Naszą podróż otwiera artykuł Wojciecha Stelmacha, w którym badacz porusza problematykę związaną z zależnością polskojęzycznych tekstów od łacińskich źródeł, a więc stawia pytanie o kategorię autorstwa i samodzielność średniowiecznych skrybów (*The „Przemysł Meditation” in relation to „Catena aurea” by St. Thomas Aquinas*). Marcin Kuźmicki i Olga Ziółkowska z kolei starają się zidentyfikować błędy w najdawniejszych polskich

tekstach apokryficznych i sądowych oraz wskazać mechanizmy ich powstawania. Podkreślają, że za każdym takim błędem czy omyłką stoi człowiek – raz jest to pisarz, skryba, kompilator czy tłumacz, innym razem edytor lub współczesny wydawca (*Errare humanum est – o kategorii „błędu” w średniowiecznych polskich manuskryptach. Prolegomena*). Mariusz Leńczuk zwraca natomiast uwagę na ilustracje znajdujące się w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej – *Opera medica*, *Opera varia* oraz *Sermones* (*Rysunki w średniowiecznych rękopisach – rekonesans*). Często bowiem książka to nie tylko tekst, lecz także obraz, który wchodzi w rozmaite relacje ze słowem pisanym. Do grona osób współtworzących książkę należy więc zaliczyć również ilustratorów, miniaturzystów i innych.

Wraz z nadejściem epoki druku w Europie diametralnie zmienia się sytuacja książki – zarówno w zakresie procesu produkcyjnego, jak i jej rozpowszechniania oraz recepcji. Klaudia Socha poddaje wszechstronnej analizie grupę XVII-wiecznych druków kresowych autorstwa Łazarza Baranowicza, charakteryzując poszczególne elementy budowy książki i pokazując, jak ich selekcja wpłynęła na odbiór tych dzieł. Obrazuje przenikanie się tendencji typowych dla kultur wschodniej i zachodniej. Zwraca również uwagę na samego autora i jego współpracowników: drukarzy, zecerów, ilustratorów, wytwórców papieru czy giserów.

Teksty Ewy Rajewskiej i Agnieszki Kwiatkowskiej to opowieści o zmieniającej się roli pisarek na przełomie XIX i XX wieku. W artykule *Naturalistki przełomu wieków i prawdziwa natura ich pisarstwa: „Baby Buds” (1895) Ellis Ethelmer i „Skąd się wziął twój braciszek?” (1903, 1905) w przekładzie Róży Centnerszwerowej* kobiety ukazane są jako autorki, tłumaczki, nie tylko książek literackich, ale i prac naukowych oraz popularnonaukowych skierowanych przede wszystkim do dzieci, którym sprytnie i umiejętnie przemycano tą drogą aspekty dydaktyczne. Z kolei tekst *Po stronie kota. Wokół Wandy Borudzkiej* jest spojrzeniem na jedną tylko, dotychczas słabo opisaną, choć ważną dla polskiej literatury i kultury postać – Wandę Borudzką. Badaczka ukazuje mnogość związanych z literaturą i książkami profesji, którym poświęciła się bohaterka jej artykułu – była bowiem pisarką, tłumaczką, redaktorką, dziennikarką, a także krytyczką literacką.

Podobny charakter ma artykuł Katarzyny Krzak-Weiss i Józefa Malinowskiego dotyczący w całości postaci wyjątkowego autora i tłumacza – Czesława Kędzierskiego (*Od Knuta Hamsuna do Hansa Christiana Andersena. Przyczynek do badań nad przekładami Czesława Kędzierskiego – zarys bibliografii*). Badacze docierają do znanych oraz mniej znanych dzieł tego twórcy i porządkują je w układzie chronologicznym. Taka metoda umożliwia ukazanie, jak ogromną wartość poznawczą i dokumentacyjną ma praca bibliografów.

Ludzie książki to jednak nie tylko ci, którzy odpowiadają za jej powstanie i produkcję, ale także ci, którzy później zajmują się jej archiwizowaniem i rozpowszechnianiem – bibliotekarze, księgarze, bukiniści. To właśnie o nich w swoim artykule pisze Ewa Syska. Badaczka skupia się na jednej ze znanych poznańskich rodzin antykwariuszy okresu międzywojnia – państwu Blümelach (*Grabież mienia w świetle prawa – działalność Feliksa Blümela z antykwariatu „Caesar Mann” w Poznaniu w latach 1939–1943*). To opowieść o wędrownkach ksiązek, handlu, kradzieżach i konfiskatach, uświadamiająca, że istotnie *habent sua fata libelli*.

Jednym z trudniejszych doświadczeń w dziejach polskiej literatury była cenzura w latach PRL. Na ostateczny kształt poszczególnych tekstów – i szerzej: całego literackiego świata – istotny wpływ mieli cenzorzy. Dobrochna Dabert pochyła się zarówno nad tzw. drugim obiegiem literatury, jak i nad nurtem oficjalnym, naznaczonym piętnem cenzury, uciekającym się nieraz do mowy ezopowej, aby przemycić to, czego nie można było wyrazić wprost.

Artykuł Ewy Repucho i Katarzyny Krzak-Weiss poświęcony jest wyjątkowej osobowości współczesnego świata książki – typografowi, wydawcy, redaktorowi, drukarzowi, którego nazwisko znane jest każdemu, kto choć trochę interesuje się współczesnym rynkiem wydawniczym: Andrzejowi Tomaszewskiemu. Badaczki analizują zaprojektowane przez niego publikacje nagrodzone w prestiżowych konkursach (jak np. *Sztuka rybołówstwa* wyróżniona w konkursie „Punkt”). Omawiają również inne aspekty jego działalności, które sprawiają, że od lat wywiera on istotny wpływ na kolejne pokolenia typografów i edytorów. Tomaszewski znany jest bowiem także jako wykładowca i autor najważniejszych branżowych podręczników, takich jak *Architektura książki*.

Praktyczny punkt widzenia, jednak tym razem skoncentrowany na pracy liternika, przedstawia również Robert Jarzec. Przypomina historię wybranych rodzin pism, znanych i popularnych współcześnie krojów, a także stawia pytanie, jak dobór odpowiednich glifów wpływa na percepcję tekstu, współgra z treścią dzieła i wpisuje się w cały projekt książki.

Zwieńczeniem opowieści o tradycyjnej książce jest artykuł Magdaleny Bizior poświęcony okładkom. Autorka z jednej strony dokonuje wnikliwej analizy konkretnej publikacji – najnowszej biografii Marii Konopnickiej autorstwa Magdaleny Grzebałkowskiej, z okładką zaprojektowaną przez Wojtkę Janikowskiego. Z drugiej – stawia znane od wieków, lecz wciąż aktualne pytanie: kto nie ocenia książki po okładce? Refleksja ta prowadzi do namysłu nad estetyką oraz sfunkcjonalizowaniem współczesnych okładek. Ich projektanci działają w specyficznej przestrzeni – między wymaganiami konsumenta, mającego określone oczekiwania, a własnym, wyrobionym już, poczuciem smaku. Przeglądając się najnowszymi realizacjom, wyraźnie widzimy, jak do głosu dochodzą te różne czynniki.

W numerze, który oddajemy w ręce Czytelników, znalazła się przestrzeń także na refleksję o edytorstwie cyfrowym. W artykule Bogdana Hojdisa najnowsze splata się z najstarszym – badacz bowiem, na przykładzie *Aratusa* i *Fenomenów* Jana Kochanowskiego, kieruje uwagę ku współczesnym wydaniom cyfrowym dzieł dawnych. Stawia pytania o szanse i zagrożenia pojawiające się podczas prac nad takimi projektami. Sygnalizuje również, że w proces edycji muszą zaangażować się kolejne osoby: programiści, informatycy, twórcy i administratorzy repozytoriów cyfrowych.

Proponujemy Czytelnikom szczególne spojrzenie na książkę – z perspektywy różnych osób zaangażowanych w proces jej powstawania na przestrzeni wieków. Oś percepcji przebiega od średniowiecznych rękopisów, przez druki starsze i nowsze, aż po współczesne edycje cyfrowe. W obliczu nieustannych przemian szczególnie aktualne wydają się słowa Tomaszewskiego przytoczone na początku niniejszego wstępu. Książka jest bowiem dziełem zbiorowym, które ewoluuje, a do grona osób odpowiedzialnych za jej ostateczny kształt dołączają przedstawiciele kolejnych

profesji. Im bliżej współczesności, tym częściej są to postaci znane z imienia i nazwiska. Mamy nadzieję, że lektura tego numeru czasopisma „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka” będzie dla Państwa wspaniałą przygodą, pełną inspirujących spotkań z ludźmi książki.

*Katarzyna Krzak-Weiss
Olga Ziółkowska
Bogdan Hojdis*

Bibliografia

- Szymczak Mieczysław, red. (1978–1981), *Słownik języka polskiego*, t. 1: A–K, PWN, Warszawa.
- Tomaszewski Andrzej (2019), *Curriculum vitae*, w: *Bibliothemata* 3. *Typografia Andrzeja Tomaszewskiego* [katalog wystawy], Grupa Cogito Sp. z o.o., Warszawa, https://www.wdib.uw.edu.pl/attachments/article/2340/katalog-AT_internet.pdf [dostęp: 19.09.2025].